

כל הקצר קודם

חוקרי הלשון והסגנון מכירים כלל ידוע, האומר: בשורה של שמות או צירופי מילים הבאים בזה אחר זה, ישנה נטייה שכל הקצר קודם, וכל הארוך בא בסוף. כלל זה היה ידוע לקדמונים, ובזמן החדש הוא מכונה Law of increasing members. כוחו יפה לגבי הרבה שפות, כגון יונית (כבר בהומרוס), לאטינית, גרמנית, אנגלית ועוד (ראה להלן). הוא בא ברשימות שמות פרטיים, מליצות שבנאומים, שירה, נוסחאות פולחן ותפילה ועוד...

פרופ' מ"ד קאסוטו, בספרו 'מנח עד אברהם', כתב: "...אנו רואים אפוא, שיש שיטות שונות של סידור. ואחת מהן יכולה להיות תלויה בהרגל כללי של הלשון, האוהבת להקדים את המלים הקצרות למלים הארוכות ביותר. זה כלל גדול בלשון האכדית, וגם בעברית כוחו יפה בכמה מקרים. אומרים, למשל, 'חן וחסד', ולא 'חסד וחן'; אומרים 'חסד ורחמים', ולא 'רחמים וחסד'; וכן 'חוק ומשפט', 'דל ואביון', 'יום ולילה', ורבים כאלה. ואולי מפני זה נהוג בכתוב הסדר 'שם חס ויפת'..."

כבר הקשו ראשונים ואחרונים על צירופי לשון תמוהים מצד סדרם, וכדאי לבחון קושיות מסוג זה לפי הכלל שלנו.

"חופה וקידושין" – הרבה מרבתינו הראשונים הקשו על הסדר "חופה וקידושין", שבברכת אירוסין, בבבלי כתובות דף ז ע"ב. וזה לשון הריטב"א לשם: "וא"ת כיון שחופה אחרונה היא גומרת היה לנו לומר ע"י קידושין וחופה...", ותירץ מה שתירץ. אבל מצאנו גם במקומות אחרים סדר "מהופך" בהזכרת קידושין. במעשר שני ד, ז: "היה מדבר עם האשה על עסקי גטה וקדושיה (=או גטה או קדושיה) ונתן לה גטה וקדושיה...". וגרסין בבבלי גטין דף כג ע"ב (ובמקבילה): "אין העבד נעשה שליח לקבל גט לאשה מיד בעלה לפי שאינו בתורת גיטין וקידושין". ושוב בקידושין דף ו ע"א ובמקבילה: "כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהם". וכן בסנהדרין דף כא ע"א (ע"פ כתבי היד): "נשים בכתובה וקידושין פילגשים בלא כתובה וקידושין". על פי הסדר ההגיוני בכל אלה היה נראה להקדים קידושין לחופה, לגטין, ולכתובה, ולכן מסתבר שאין כאן סדר הגיוני, אלא סידור על פי הכלל הסגנוני הנידון. וסיוע לכך, שאין לחפש כאן הסבר ענייני (כהסברי המפרשים), יש בעובדה, שבצירוף בעל איברים שוים הלשון באה על פי הסדר ההגיוני, כגון במסכת קידושין דף עו ע"א: לפי שאין בקיאות בתורת קידושין וגירושין.

שנויה בתוספתא: "כשם שהכניסתו לברית כן תכניסו לתורה ולחופה ולמעשים טובים" (ברכות פ"ו הל' יב; במהדורת ליברמן, זרעים עמ' 37). והוקשה הסדר לבעל חסדי דוד, ש"מעשים טובים מתחילין משנת י"ג וזה קודם לחופה", ותירץ "ורק כדי לסיים במעש"ט החליף הסדר", ע"ש. לפי הכלל שלנו הסדר מובן. בראש מסכת קידושין שנינו במשנה (כ"ק): "האשה ניקנת... בכסף ובשטר ובביאה... וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל". הר"ן הסביר את הסדר בצירוף הראשון ע"פ השכיחות: "והא דהקדים כסף לשטר לפי שרוב הקנינים הם בכסף...", אבל שיטה זו לא עמדה לו לגבי הצירוף השני, וכתב: "ובסיפא נמי וגבי וקונה את עצמה הקדים גט למיתת הבעל משום דגט כתיב בהדיא דשרי לה ובמיתת הבעל שקלינן וטרינן בגמרא מנא לן ועוד דלישנא דחיי עדיף ליה". ההסבר הראשון משונה, שהוא נגד סברת הגמרא בהרבה מקומות באומרים "אידי דאתיין מדרשא מפרש להון ברישא" (נדרים ג ע"א ונסמן ביבמות ב ע"ב), ואין צריך לדחוק, כי מסתבר שהמשנה מקדימה את המלה הקצרה...

כנראה, לפעמים הכלל הנידון קובע גם את סדרם של פעלים. בקידושין דף י ע"א: ליורשה וליטמא לה ולהפר נדריה. לפי סדר הזמנים האחרון הוא הראשון...

בהשוואה לטקסט משפטי הרי הסגנון של ברכות ותפילות יותר חפשי וגמיש הוא, ואם כן, הוא נתון יותר לסידור על פי הכלל שלנו. ומיד אפשר להצביע על לשון "ברכה אחרונה": "על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה...", וכן תחילת ברכת רחם שבברכת המזון. וגם ההבדלות שבברכת הבדלה "בין קדש לחול, בין אור לחשך, בין ישראל לעמים, בין יום השביעי לששת ימי המעשה", מסודרות לפי אורך האיברים, ולא דוקא על פי ההגיון.

בשירה ופיוט הסידור לפי הכלל הנידון מופיע הרבה. די בזה רק להצביע על פיוט כמו "האדרת והאמונה", שבו שם בן הברה אחת תמיד קודם לשמות הארוכים יותר.

[שמא יהודה פרידמן, "כל הקצר קודם", בתוך: לשוננו, תשל"א]